

Tóth Imre egyik összegző megállapítása, amely egyben Kánya utolsó aktív miniszteri időszakának eszmei magvát adta, kiváltképp találó: „Kánya ugyan nem fordult el a korábban általa preferált német vonaltól, de már tisztában volt az ebben rejlő csapdákkal és veszélyekkel. Jól érzékelte, hogy a történelem olyan pontjához ért, amely teljesen új megközelítést és szemléletet követel ahhoz, hogy az eddigi károkat helyre lehessen állítani”.

Kánya visszavonulása után is tényező maradt, sőt amolyan külpolitikai orákulummá vált; mindenre volt találó megjegyzése, így gyakran látogatták, többek között az Egyesült Államok követe, John F. Montgomery is. Szerepét és lelkületét a kor alakította, így idővel, Tóth Imre megfogalmazásában, professzionalizmusa „egyre mélyebb bölcsességgé érett benne”, s valóban mindezt polgári, pragmatikus észjárása, valamint a pályája során felvett választékos modor tették teljessé és imponálóvá.

Joó András

A HORTHY-KORSZAK MAGYARORSZÁGA JUGOSZLÁV SZEMMEL

Délszláv levéltári források Magyarországról 1919–1941

Vál., ford., szerk. Hornyák Árpád

Kronosz – MTA BTK Történettudományi Intézet, Pécs–Bp. 2016. 322 oldal

Az első világháborút (1914–1918) követően felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, ami új államok megalakulását, illetve a dualista birodalom hajdani nemzetiségeinek az anyaországhoz történő csatlakozását vonta maga után. Így született meg többek között a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, 1929-től hivatalossá lett nevén Jugoszlávia, amely – Csehszlovákiával és Romániával együtt – a párizsi békekonferencia (1919) rendelkezései értelmében kiterjedt nagyságú területet szerzett meg Magyarországtól, melynek eredményeképp jelentős számú magyar nemzetiségű lakos is határon túlra került.

Ez teszi igazán érdekessé a magyar történetírás szempontjából azt, hogy miként alakult Magyarország viszonya ezekkel az államokkal. Az, hogy két ország milyen kapcsolatokat ápolt egymással, és népeik hogyan ítélték meg egymást egy adott időszakban, leginkább az elsődleges források segítségével tárható fel, amiben segítséget nyújtanak a kutatóknak a forráskiadványok. Bár Európa nagyhatalmaira vonatkozóan szép számmal állnak rendelkezésünkre dokumentumgyűjtemények, a kisebb államokat ezen a téren elhanyagolták.

Hornyák Árpád ezt a hiányt pótolja munkájával, amely a két világháború közötti, úgynevezett „első” Jugoszláviában keletkezett, magyar szempontból fontos dokumentumokból nyújt ízelítőt az olvasóknak. A kötet célját a szerző az *Előszó*ban határozottan megfogalmazza:

„Az olvasó által kézben tartott könyv a két világháború közötti évtizedek magyar–jugoszláv kapcsolatainak tanulmányozásához kíván segítséget nyújtani” (20.). A kötet nem csupán ezt a célt teljesíti, hanem a felépítése és a források válogatása tekintetében mintául szolgálhat a további forráskiadásokhoz is.

Amint azt az alcímből sejteni lehet, a kiadvány az összes lehetséges aspektusra példát hozva tárja elénk az időszak magyar–jugoszláv kapcsolatainak egyes mozzanatait. A közel 140 dokumentum – amelyek eredeti példányát a Jugoszláv Országos Levéltár (Arhiv Jugoslavije) őrzi – nemcsak a két állam közvetlen érintkezéseiről ad képet, hanem arról is, hogy Jugoszlávia miként ítélte meg Magyarország belpolitikai helyzetét, és a magyar kormány bizonyos külpolitikai lépéseit. Az iratokat Hornyák Árpád magyar fordításban teszi közzé, amelynek külön érdeme, hogy a szerző igyekszik visszaadni a korabeli diplomáciai érintkezésben használatos nyelvi fordulatokat.

Az időrendben közölt dokumentumok tematikus áttekintésében segíti az olvasót a munka elején elhelyezett *Forrásjegyzék*, amelyben a szerző a forráskiadás szabályainak megfelelően összefoglalja az iratok tárgyát. A tömör, mégis informatívan fogalmazott mutató rendkívül jól használható azoknak is, akik nem kifejezetten a magyar–jugoszláv viszony részleteit kívánják nagyító alá venni, hanem azt vizsgálják, hogy a délszláv állam milyen álláspontot képviselt Magyarország egyes politikai lépéseit illetően. A kötet használatát nagyban megkönnyíti a végén található *Névmutató*, amely megmutatja az egyes személyek előfordulási helyét. Életrajzuk legfontosabb elemeit a szerző a magyarázó jegyzetekben közli, ahol pontosítja az iratok szerzőinek esetleges tévedéseit is.

A *Bevezetésben* Hornyák ismerteti a magyar–jugoszláv kapcsolatok mozgatórugóit, és azok vizsgálatának lehetséges szempontjait. A dokumentumok körültekintő válogatását bizonyítja, hogy a kötetben az összes, itt felsorolt tényezőre fellelhetőek példák, amelyek alátámasztják a bevezető tanulmányban megfogalmazott irányelvek helyességét. A leírtakból kiviláglik, hogy Magyarországnak sokkal inkább számított déli szomszédjának politikája, mint – az elsősorban a Balkánon érdekelt – Jugoszláviának a magyar lépések (26.).

A két állam közötti közvetlen érintkezésre meglehetősen kevés példa akadt, miután „Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatai a két világháború közötti korszakban alapvetően rosszak voltak, ez elmondható a korszak egészére vonatkozóan” (23.). Hornyák Árpád választ ad arra a felmerülő kérdésre is, hogy ennek tudatában miért fontos mégis Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatainak vizsgálata: „a világháború utáni években Magyarország köré font kisantant-gyűrű tagállamai közül többnyire [...] a déli szomszédal kialakult kapcsolatokat lehetett a legelfogadhatóbbnak nevezni” (23.).

A magyar belügyek közül a jugoszláv kormányt kiemelten foglalkoztatta a Habsburg-restauráció lehetőségével fenyegető királykérdés, és a politikai erőviszonyok alakulása, de találunk a kötetben forrásokat a magyarországi zsidóság helyzetéről is. A jugoszláv diplomácia figyelemmel kísérté, hogy más államok budapesti külszolgálatot teljesítő diplomátaival milyen kapcsolatokat ápolnak a magyar körök. Kitüntetett figyelmet élvezett az olasz külképviselet, amelyről a magyar fővárosban állomásozó jugoszláv megbízottak megállapították, hogy

„az olasz követség vált a magyar társasági elit találkozóinak fő központjává”. Hangot adtak annak a véleményüknek is, hogy a magyar vezetés nem utolsó sorban Jugoszlávia ellenében törekedett az olaszokkal való mélyebb szövetség kialakítására (9. dok.). Ez az irat remekül példázza a bevezetőben megfogalmazottat, miszerint Jugoszlávia viszonyát Magyarországgal szemben a bizalmatlanság jellemezte leginkább (24.).

Külpolitika tekintetében a belgrádi kormány azokat a magyar lépéseket kísérte élénk figyelemmel, amelyek hatással lehettek a jugoszláv politikára. Így hangsúlyosan jelenik meg a forrásokban Magyarország viszonyulása a kisantant államaihoz, Olaszországhoz, Törökországhoz és a horvát szeparatistákhoz. Utóbbiak tevékenységéről, és a külföldi államokkal – köztük Magyarországgal – történő kapcsolatkereséséről a hivatalos belgrádi körök alapos információkkal rendelkeztek (32. dok.).

Jugoszlávia jócskán birtokolt magyarlakta területet, így kiemelt figyelmet kapott Belgrádtól a magyar revíziós politika és annak külföldi – brit, olasz, német – támogatása is. A forrásokat olvasva szembeötlő, hogy a jugoszlávoknak már 1924-től kezdve voltak értesülései arról, hogy Magyarország nem tartja be a trianoni békeszerződés fegyverkezésre vonatkozó rendelkezéseit, s Győrben már ekkor harci járművek gyártása folyhatott (27. dok.). Ugyancsak tájékozottnak bizonyult a jugoszláv kormány az olyan, kifejezetten a revíziós propagandának intézményes háttéréként alapított szervezetek tevékenységéről, mint például a Területvédő Liga (37. dok.), vagy a revizionista szellemben zajló oktatásról (51. dok.).

A magyar–jugoszláv kapcsolatokat közvetlenebbül befolyásoló tényezőket a határkérdés, a magyar kisebbségek (ezen belül az optánsok), és a kereskedelmi egymásraultalság jelentették. A határokkal a délszláv állam elégedett volt, Magyarország azonban – az önállónak elismert Horvátország kivételével – célul tűzte ki a Jugoszláviához került magyarlakta területek visszaszerzését (25.). A jugoszláv–magyar határ esetében specifikusnak számított a baranyai kérdés, ugyanis a terület 1918 és 1921 között szerb megszállás alatt állt. A jószomszédi viszony nyilvánvalóan megkívánta az ehhez hasonló vitás pontok rendezését (5. dok.).

Ami a kisebbségeket illeti, Magyarországon nem képviseltette magát számottevően a délszláv lakosság. Jugoszláviában ezzel szemben mintegy 300 ezer főre tehető a magyarság lélekszáma a korszakban, ami jelentősnek számított. Ennek ellenére a magyar politikai elit az elcsatolt területek közül a Délvidéket tartotta legkevésbé jelentősnek, és ennek megfelelően a délszláv állammal szemben támasztott revíziós követelésekhez sokkal kevésbé ragaszkodott, mint Erdély, vagy a Felvidék visszaszerzéséhez (27–29.). A vajdasági magyarságról a jugoszlávok elismerték, hogy kitűnő munkaerőt képviselnek – elsősorban a mezőgazdasági és az ipari foglalkozások területén –, azonban az önszerveződő tevékenységük miatt erős kritikával illették őket, köztük olyan jelzőkkel, amelyek rendkívül radikális, irredenta népcsoportként jellemezték a magyarokat (92. dok.).

Magyarország és Jugoszlávia kapcsolataiban a nagyhatalmi érdekelttség, azaz a „szereplők” helye az európai nemzetközi viszonyrendszerben bizonyult a legmeghatározóbb tényezőnek. A szerző Olaszország, Németország, Nagy-Britannia és a másik két kisantant állam szerepét emeli ki, s elsősorban a jugoszláv–magyar örökbarátsági szerződést (1940. december 12.) megelőző tárgyalások időszakát kezeli hangsúlyosan a bevezető tanulmányban (30–36.).

Miután Jugoszlávia legfőbb ellenfelének a délszláv állam körbekerítését, avagy kiiktatását tervező Olaszország tekinthető, a belgrádi kormány különösen hangsúlyosan kezelte az olasz külpolitikai lépéseket, amelyek magyar vonatkozásairól több irat is fellelhető a kötetben. A magyar–olasz közeledésre a belgrádi körök 1925-ben lettek figyelmesek, és láthatóan tisztában voltak azzal, hogy Olaszország balkáni térnyerése megvalósításához számít Magyarország segítségére (34. dok.). Bár az olasz–osztrák–magyar együttműködést megalapozó római jegyzőkönyvek (1934. március 17.) elsősorban gazdasági természetű kérdésekről rendelkeztek, a belgrádi vezetés a Jugoszlávia bekerítésére irányuló újabb olasz lépésként értékelte ezt az okmányt is (89. dok.).

A kiadvány rámutat arra a meglehetősen elhanyagolt tényre, hogy Magyarországot Törökországhoz is élénk kapcsolatok fűzték, ennek intenzitását a közölt források jól érzékeltetik. A török–magyar közeledés főként gazdasági indíttatású volt, ugyanis Magyarország remek felvevőpiacnak tartotta a balkáni államot (22. dok.). A külpolitikai vonatkozású források közül ugyancsak szembeötlő az a dokumentum (75.), amely a kisantant államok Magyarország és Bulgária ellen elfogadott haditervét taglalja arra az esetre, ha a két állam egyike megtámadná valamelyiküket. Az ettől való félelem különösen az 1930-as évek végén öltött jelentős méreteket, amikor erőteljesebbé váltak a revíziós törekvések, és mind többször felmerült a fegyverkezési egyenjogúság kérdése is (98. dok.). A belgrádi kormány – érthető okokból – figyelemmel kísérte a bécsi döntéseket, és Kárpátalja visszacsatolásának menetét is, amelyről szintén több forrást tartalmaz a kötet.

Ami a gazdasági kapcsolatokat illeti, a dokumentumokból kiviláglik, hogy Magyarország a trianoni békeszerződést követően nem kívánt szorosabb politikai kapcsolatokat létesíteni a kisantant államokkal, csupán gazdasági együttműködésre korlátozta volna (18. dok.) az együttműködést. Noha 1929-től, a nagy gazdasági világválság kirobbanásának hatására sorra merültek fel a közép-európai gazdasági kooperációt célzó elképzelések, a belgrádi kormány értesülései szerint Magyarország mereven elzárkózott ezek elől (59. dok.).

A felsoroltakon kívül még számos, a kötetben helyet kapó dokumentum felsorolásával szemléltetni lehetne, hogy Jugoszlávia milyennek látta a Horthy-korszak Magyarországnak politikáját.

A szerző megfogalmazása szerint olyan dokumentumgyűjtemény összeállítására törekedett, amely „alapul szolgál majd a két ország gazdasági, kulturális és politikai-diplomáciai kapcsolatainak jobb megértéséhez. Esetlegesen választ adhat a magyar levéltári források alapján megválaszolhatatlan, vagy fel sem vetett kérdésekre Magyarország kisantant- és Balkánpolitikáját illetően.” (22.). Úgy vélem, a kitűzött cél megvalósult, a könyv nemzetközi keretbe ágyazza a magyar–jugoszláv kétoldalú kapcsolatokat, amivel lehetővé teszi a korszak európai viszonyrendszerének széleskörű áttekintését. A kiadvány hiánypótló munka, mivel elsőként tesz közzé forrásokat arról, hogy Jugoszlávia miként vélekedett Magyarországról, a Horthy-korszak külpolitikájáról, annak revíziós törekvéseiről és politikai lépéseiről.

Hamerli Petra